

O. prof. dr hab. Ryszard Sikora OFM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Pani mgr Anny Białowas, pt.: „Mowy pożegnalne Jezusa (J 13,31-16,33) w świetle hebrajskiej retoryki biblijnej”, Opole 2023, s. 194, napisanej pod kierunkiem o. prof. dr. hab. Andrzeja Sebastiana Jasińskiego OFM.

1. Wstęp

Literacka tradycja biblijna „jako zakorzeniona w kulturze semickiej, charakteryzuje się wyraźnym smakiem do kompozycji symetrycznych, dzięki którym zostają ustanowione stosunki pomiędzy różnymi elementami tekstu. Studium różnorodnych form paralelizmu i innych semickich zabiegów kompozycyjnych ma na celu lepsze wyróżnienie struktury literackiej tekstów, aby w ten sposób lepiej zrozumieć ich orędzie” (*Interpretacja Biblii w Kościele. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej*, 1993, I.B.1). Takiego studium nad tekstem metodą hebrajskiej retoryki podjęła się Pani mgr Anna Białowas, o której dowiadujemy się z pracy, że wiedzę w tym zakresie „zdobyła uczestnicząc w seminariach biblijnych, organizowanych przez Międzynarodowe Stowarzyszenie *Retorica biblica e semitica* na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, we współpracy z prof. Rolandem Meynetem, prof. Jackiem Oniszczukiem oraz prof. Bernardem Witkiem” (s. 25). Praca ta budzi więc szczególne zainteresowanie nie tylko dlatego, że metoda ta „dopiero od niedawna cieszy się zainteresowaniem” (R. Meynet, *Wprowadzenie do hebrajskiej retoryki biblijnej*, Kraków 2001, s. 6), ale przede wszystkim dlatego, że praca jest także owocem czerpania wiedzy przez Doktorantkę bezpośrednio od najwybitniejszego dzisiaj znawcy tej metody, prof. Rolanda Meynet S.J. Jak stwierdza R. Meynet, choć początki tej metody sięgają połowy XVIII wieku, to „tkwi ona jeszcze „w powijakach” i jakże niewielu autorów posługuje się nią z prawdziwym znawstwem” (R. Meynet, dz. cyt., 6). Z radością więc i uznaniem, a także z pewną dozą ciekawości należy powitać tę pracę, której celem jest, jak zapowiada Doktorantka, „wniesienie nowego spojrzenia na mowy pożegnalne Jezusa, otwierając drzwi do głębszego zrozumienia ich teologicznej wymowy w kontekście hebrajskiej retoryki biblijnej” (s. 24). Autorka jest bowiem przekonana, że „analiza retoryki biblijnej umożliwi [jej] wszechstronną interpretację mów pożegnalnych (s. 24). Cieszy więc powstanie nowego, poważnego studium naukowego, którego Autorka poszerza coraz liczniejszą grupę egzegetów interesujących się kompozycją studiowanych przez siebie tekstów.

2. Ogólna charakterystyka rozprawy

Obejmująca 194 stron wydruku (paginacja ciągła) rozprawa doktorska Pani Anny Białowąs składa się z: Wykazu skrótów (s. 5), Indeksu wersetów (s. 6-8), Bibliografii (s. 9-17), Wstępu (s. 18-26), czterech rozdziałów tworzących zasadniczą część pracy (s. 27-182), Zakończenia (s. 183-186), Streszczenia (s. 187-190) i Summary (s. 191-194).

Wykaz skrótów obejmuje siedemnaście rozwiniętych skrótów (s. 5), a indeks wersetów ze Starego i Nowego Testamentu zamieszczono na trzech stronach (s. 7-8). Bibliografia podzielona na osiem kategorii (1. Wydania Pisma świętego, 2. Dokumenty Kościoła, 3. Ojcowie Kościoła, 4. Komentarze do ksiąg biblijnych, 5. Opracowania, [tu błąd w numeracji w pracy] 6. Pomoce leksykograficzne, 7. Strony internetowe), liczy 9 stron.

Wstęp pozwala poznać cele i zamierzenia Autorki dysertacji, stan badań nad J 13,31-16,33 oraz stosowaną metodę i przyjęty program badawczy. Kolejne cztery rozdziały to konsekwentna realizacja tego programu.

Pierwszy rozdz. (s. 27-43) pt. „Wprowadzenie metodologiczne” zawiera omówienie ogólnej charakterystyki hebrajskiej retoryki, cech charakterystycznych hebrajskiej retoryki, kwestie retoryki hebrajskiej a retoryki grecko-łacińskiej, retoryki hebrajskiej a metody historyczno-krytycznej, tło historyczne badań nad hebrajską retoryką. Sama Doktorantka wyjaśnia, że „W pierwszym rozdziale będzie omówiona metodologia wypracowana przez hebrajską retorykę biblijną, której zasady opracował prof. Roland Meynet” (s. 24). W paragrafie pierwszym podana zostanie ogólna charakterystyka hebrajskiej retoryki (s. 27), w paragrafie drugim (s. 27-34) poświęconemu cechom charakterystycznym hebrajskiej retoryki, Autorka omawia zagadnienia dotyczące terminologii (poziomy niższe i poziomy wyższe), relacji między jednostkami symetrycznymi (symetrie częściowe i symetrie całkowite), figury stylistyczne (paralelizmy, chiasm, binarność, inkluzja, parataksa). Paragraf trzeci (s. 34-35) przedstawia zagadnienia dotyczące stosunku retoryki hebrajskiej do retoryki greckorzymskiej (s. 35-36), a w paragrafie czwartym (s. 35) mowa jest o relacji między retoryką hebrajską a metodami historyczno-krytycznymi. W paragrafie piątym (s. 36-43) zostanie przedstawiona historia badań nad hebrajską retoryką w wieku XVIII, wieku XIX i wiekach XX i XXI.

Rozdział II, noszący tytuł: „Kompozycja tekstu J 13,31-16,33” omawia zagadnienia dotyczące architektury literackiej tekstu. Autorka omawia w nim kwestię delimitacji tekstu (paragraf pierwszy), ukazując w trzech kolejnych punktach kontekst tekstu J 13,31-16,33 w kompozycji Ewangelii św. Jana, kontekst poprzedzający i kontekst następujący. W czterech kolejnych paragrafach przeprowadza analizę wyodrębnionych jednostek z J 13,31-16,33. W drugim paragrafie analizuje tekst J 13,31-38, w trzecim J 14,1-31, w czwartym 15,1-16,4, w piątym J 16,5-33. W każdym z analizowanych tekstów omawia kwestie komplementarności analizowanej części i komplementarności jednostki tekstualnej. W szóstym paragrafie przedstawia ujęcie całościowe kompozycji J 13,31-16,33.

Rozdział III pracy zawiera, jak głosi jego tytuł, „Główne idee zawarte w J 13,31-16,33”. Autorka wymienia je i omawia w trzynastu paragrafach. Są to: Wsławiony Syn Człowieczy, Zapowiedź odejścia i powrotu Jezusa, zapowiedź zaparcia się Piotra. Przykazanie miłości, Droga. Prawda. Życie, Poznanie Syna jest poznaniem Ojca, Inny Paraklet, Władca świata,

Krzew winny, Trwanie w Chrystusie, Misja uczniów, Wiara i niewiara, Modlitwa w imię Jezusa.

W rozdziale IV Doktorantka prezentuje „Wnioski teologiczne”. W dwóch paragrafach podejmuje kwestie ujęte w tytuły: 1. Mowa czy Mowy pożegnalne Jezusa i 2. Teologia tekstu J 13,31-16,33. Drugi paragraf przedstawia w pięciu punktach: 1. Pierwsza mowa pożegnalna (J 13,31-14,14), 2. Druga mowa pożegnalna (J 14,15-31), 3. Trzecia mowa pożegnalna (J 15,1-17), 4. Czwarta mowa pożegnalna (J 15,18-16,15) i 5. Piąta mowa pożegnalna (J 16,16-33).

W Zakończeniu recenzowanej pracy Autorka podsumowuje uzyskane wyniki badań nad J 13,31-16,33, a w Streszczeniu podaje syntetyczny opis uzyskanych rezultatów. Także w języku angielskim podaje podsumowanie wyników z przeprowadzonych badań.

3. Merytoryczna strona rozprawy

Wstęp do pracy doktorskiej zawiera wszystkie istotne elementy wymagane w pracach biblijnych, choć we wprowadzonych śródtytułach nie jest to wyraźnie albo wcale uwidocznione. Z samej lektury dwóch pierwszych części Wstępu można się zorientować, że służą one jako szeroko rozumiane uzasadnienie tematu dysertacji oraz celowości posłużenia się hebrajską retoryką biblijną (s. 24). Wydaje się jednak, że podstawowe i dość obszerne wiadomości o autorze Ewangelii, miejscu i czasie jej powstania w tak rozbudowanym zakresie nie tylko nie jest konieczne w pracy na tym poziomie, ale wprost utrudnia dostrzeżenie wyrazistego uzasadnienia wyboru tej problematyki jako tematu rozprawy. W pierwszym punkcie Wstępu pojawiają się wypowiedzi, które nie zawsze są zrozumiałe. Pewne zdziwienie budzi np. zdanie na str. 19: „Na autorstwo Jana wskazywać może fakt, że w Ewangelii mu przypisywanej nie pojawia się jego imię”. Z pewnością z braku imienia takiego wniosku wyprowadzić się nie da (por. Mk i Łk). Niezrozumiałe zdanie pojawia się też na str. 20, gdy Autorka pisze: „Ewangelia Jana ukazuje punkty styczności z tradycją Pawła, który działał w tym regionie, a przedstawiając relację między Judejczykami a Samarytanami, podkreśla sporą odległość od Palestyny (por. J 4,9)”. Poza tym, informację o najstarszym znanym fragmencie Ewangelii Janowej z roku 125 należało raczej podać w pracy naukowej choćby za wstępem do krytycznego wydania Nowego Testamentu, a nie za popularnym opracowaniem K. Wonsa. (s. 18). Nie jest też prawdą, że fragment ten nosi tytuł „Kata Ioannem” jak informuje Autorka (s. 18). Dwa kolejne śródtytuły Wstępu nie są w pełni adekwatne do treści. W punkcie 2: „Mowa pożegnalna jako gatunek literacki w Piśmie świętym”, Doktorantka wprawdzie podejmuje ten temat, ale w jego końcówce sygnalizuje inną niezwykle ważną kwestię, a mianowicie kwestię metody, którą zamierza się posłużyć: „czymś niezbędnym wydaje się posłużenie się hebrajską retoryką biblijną”, aby zrozumieć głębię teologiczną mów pożegnalnych Jezusa (s. 24). O tym, niestety, tytuł tego śródrozdziału nic nie mówi. Podobna sytuacja jest w punkcie 3: „Struktura pracy” (s. 24). Owszem, Doktorantka nie nakreślając architektury pracy, zapowiada (bardzo skrótowo), co będzie treścią poszczególnych rozdziałów (stąd można wnioskować, że będzie ich pięć), ale także tu wyjaśnia dopiero niemalże na samym końcu Wstępu, jaki jest cel pisanej pracy: „Celem niniejszej rozprawy doktorskiej jest przeprowadzenie szczegółowej analizy mów pożegnalnych Jezusa (J 13,31-16,33) w świetle hebrajskiej retoryki biblijnej oraz ukazanie jak

kontekst środowiska semickiego wpływał na sposób wyrażania przez Jezusa (redaktorów) ostatnich nauk i obietnic w czasie Ostatniej Wieczerzy” (s. 24). W tym punkcie czytający dowiaduje się także o stanie badań przeprowadzonych metodą retoryczną nad J 13,31-16,33. Autorka stwierdza że „Niniejsza praca będzie pierwszym na gruncie polskim badaniem dotyczącym analizy mów pożegnalnych Jezusa (J 13,31-16,33) metodą retoryki hebrajskiej oraz pierwszą tego typu pracą na gruncie światowym” (s. 26). A w ostatnim zdaniu Wstępu, odważnie stwierdza, że „według wiedzy autorki niniejszej pracy i zgodnie z dostępnym wykazem publikacji, jeszcze nikt nie wydał pracy, która koncentrowałaby się na mowach pożegnalnych Jezusa (J 13,31-16,33) w świetle hebrajskiej retoryki biblijnej” (s. 26).

Podsumowując, należy stwierdzić, że chociaż Wstęp zawiera istotne dla niego elementy, to wyraźne wskazanie na nie i ich opis gubi się pośród innych, nie zawsze koniecznych treści.

Problem adekwatności tytułów dotyczy również poszczególnych rozdziałów pracy. Rozdział I nosi tytuł „Wprowadzenie metodologiczne”. Taki tytuł niewiele mówi, ale treść tego rozdziału jest dość jasno określona w kolejnych paragrafach. Czy zatem nie byłby właściwszym tytuł: „Ogólna charakterystyka hebrajskiej retoryki”, czyli taki tytuł, jaki nosi pierwszy paragraf. Oczywiście, cały ten rozdział jest cennym wprowadzeniem do dalszych części opracowania. Autorka w sposób przekonujący wyjaśnia istotę hebrajskiej retoryki i jej wartość w zastosowaniu do tekstów Nowego Testamentu. Cenne jest szczegółowe omówienie cech charakteryzujących tę metodę, a zwłaszcza konkluzja, że „teksty biblijne analizowane za pomocą retoryki grecko-łacińskiej, wydają się być nieuporządkowane i źle skomponowane, podczas gdy badając je w powiązaniu z własnymi prawami, okazują się skomponowane w mądry i spójny sposób” (s. 35). Interesujący jest również paragraf dotyczący relacji retoryki hebrajskiej do metod historyczno-krytycznych. Ważna jest konstatacja, że „dzięki analizie retorycznej udaje się odkryć kompozycję i sens w takich jednostkach literackich, w których krytyka historyczna dostrzega jedynie trudne do wyjaśnienia działania redaktora” (s. 36). Doktorantka przytaczając opinię Papieskiej Komisji Biblijnej (Dokument: *Interpretacja Biblii w Kościele*) o granicach egzegezy historyczno-krytycznej z racji odkrywania sensu tekstu biblijnego „wyłącznie w historycznych warunkach jego powstania” (s. 36), nie dodaje jednak, że ta sama Komisja w tym samym tekście wprawdzie stwierdza, że „Metoda historyczno-krytyczna jest metodą nieodzowną w naukowym studium starożytnych tekstów (I.A.), a następnie podkreśla, że i „Analiza retoryczna ma wszelako swoje granice. Gdy zadowala się jedynie opisowością, jej skutki są często tylko stylistyczne. Zasadniczo synchroniczne, nie mogą rościć pretensji do stanowienia niezależnej wystarczającej metody” (I.B.1). Pewnym brakiem jest, przy kilkukrotnym odwoływaniu się do opinii Roberta Lowtha, brak podania źródła (np. brak przypisu na str. 28). Wprawdzie Autorka podaje w samym tekście pracy tytuł publikacji R. Lowtha (s. 37), ale nadal bez przypisu i nie zamieszcza jej w bibliografii. W rozdziale tym zauważalne jest osobiste zaangażowanie Doktorantki promujące egzegezę retoryczną i jej fascynacja swym mistrzem R. Meynetem, którego tylko w tym rozdziale cytuje aż 30 razy.

Drugi, najdłuższy rozdział pracy (ss. 44-134) nosi tytuł „Kompozycja tekstu J 13,31-16,33”. Także w tym przypadku tytuł budzi wątpliwości co do adekwatności do treści, gdyż zasadniczą jego część stanowią analizy wyodrębnionych, mniejszych jednostek tekstu. Zresztą we wstępie do tego rozdziału Autorka wyjaśnia, że „Na początku dokonana zostanie delimitacja, czyli określenie granic jednostki tekstualnej. Następnie, poddając tekst

szczegółowej analizie, zgodnie z zasadami hebrajskiej retoryki biblijnej, ukazana zostanie komplementarność części oraz fragmentów badanego tekstu” (s. 44). Dopiero „Ostatnim etapem na tym poziomie będzie utworzenie sekwencji z przeanalizowanych fragmentów oraz ukazanie kompozycji tekstu J 13,31-16,33 w ujęciu całościowym” (s. 44). Trudno więc zrozumieć dlaczego Doktorantka położyła akcent w tytule na kompozycję, skoro zdecydowaną większość tego rozdziału stanowi analiza tekstów. Przyznać jednak należy, że ta główna część dysertacji najpełniej odzwierciedla kompetencje Autorki przeprowadzającej analizę z dużą swobodą i dokładnością zgodnie z zasadami retoryki hebrajskiej. Dokonane analizy pozwoliły jej utworzyć jednostki wyższe, jakimi są sekwencje, ukazać kompozycję całościową tekstu i nadać tytuły poszczególnym jednostkom, zgodnie z głównymi ideami w nich obecnymi. Doktorantka w sposób przekonujący opisała każdą sekwencję, przedstawiła jej komplementarność i ukazała sieć relacji intertekstualnych. Ta część pracy wystawia Doktorantce jak najlepsze świadectwo. Jest to najbardziej oryginalna część pracy, o czym w pewnym stopniu świadczy choćby niewielka ilość przypisów. Jako taka właśnie zasługuje ona na wyjątkowe uznanie.

Rozdział III, noszący tytuł „Główne idee zawarte w J 13,31-16,33”, zawiera istotnie określenie kontekstualności „głównych idei i wyrażeń wypływających z tekstu J 13,31-16,33” (s. 135). W rozdziale tym Autorka przedstawia „powiązania pomiędzy przeanalizowanymi jednostkami a innymi perykopami biblijnymi”, a także „określenie kontekstu oraz interpretacji poszczególnych wyrażeń (s. 135). Omawia trzynastą, jej zdaniem, głównych idei i wyrażeń zawartych w J 13,31-16,33. Także ten rozdział zasługuje na uznanie. Świadczy on o pracowitości Doktorantki i jej przekrojowej znajomości Pisma świętego. Autorka umiejętnie łączy teksty z całej Biblii, by wykazać pełniejszą wymowę wyodrębnionych wcześniej idei i wyrażeń. Szkoda, że po całości tego rozdziału Doktorantka nie nakreśliła choćby krótkiej syntezy podsumowującej i jednocześnie wprowadzającej do następnego rozdziału. Pewne wątpliwości budzi bezkrytyczne określenie Piotra jako zdrajcy (s. 139). Omawiając zagadnienie „Zapowiedź zaparcia się Piotra” Autorka w tytule tego paragrafu słusznie mówi o „zaparciu się” Apostoła, ale w tekście, najczęściej za innymi autorami (Wons, Gooding), oskarża Piotra o zdradę. Warto zauważyć, że teksty Ewangelii nigdy nie używają słowa „zdrada” w opisie postawy Piotra, lecz mówią o „zaparciu się” (np. 13,38), co stanowi istotną różnicę, gdy ocenia się postawy Piotra i Judasza. W pozostałych paragrafach Autorka przedstawia kolejne idee, wykazując się znajomością szerszego ich ujęcia dzięki solidnemu studium.

Ostatni, czwarty rozdział pracy, zatytułowany „Wnioski teologiczne”, zawiera dwa paragrafy. Pierwszy nosi tytuł „Mowa czy mowy pożegnalne Jezusa?”. Nie na to pytanie jednak Autorka tu odpowiada. Zajmuje się natomiast, zgodnie z tytułem rozdziału, teologią struktury, nawiązującą do symboliki liczby pięć w Piśmie świętym. W wyczerpujący sposób omawia tę kwestię, przywołując stosowne teksty tak ze Starego, jak i Nowego Testamentu. Zestawienie i omówienie pięciu mów z Ewangelii Janowej z wielkimi mowami z Ewangelii Mateusza i z Pięcioksięgiem Mojżesza jest interesujące, ale dostrzeżenie paralel między nimi nie zawsze jest w pełni przekonujące. Zresztą sama Doktorantka, porównując trzecią mowę z Ewangelii Janowej z Mt 13,1-53, zdaje się widzieć tu tylko jakąś ogólną zbieżność tematyczną: „W trzeciej mowie pożegnalnej Jezusa nie ma bezpośredniej mowy o królestwie Bożym, jednak Jezus podkreśla konieczność trwania w Jego miłości i przynoszenia owoców,

co może być nawiązaniem do uczestnictwa w Jego Królestwie” (s. 169). Sama teologia wyodrębnionych i omawianych oddzielnie przez Autorkę pięciu mów pożegnalnych mieści się w drugim paragrafie noszącym tytuł „Teologia tekstu J 13,33-16,33”. Wydaje się, że tytuły paragrafów powinny zapowiadać główne idee teologiczne, a nie ograniczać się do podania określeń ogólnych, odpowiednich bardziej dla zarysowania ogólnej struktury omawianej części Ewangelii.

Omówione w każdym z punktów główne myśli teologiczne zawarte w poszczególnych mowach odzwierciedlają dobrze stosowaną przez Autorkę metodę i wystawiają jej jak najlepsze świadectwo sprawnego posługiwania się nią. Pod każdym z punktów zamieszczone są syntetyczne wnioski, będące podstawą do praktycznego ich wykorzystania w życiu chrześcijańskim. Na przykład, pierwszy punkt tego paragrafu Autorka kończy konkluzją: „Tekst pierwszej mowy pożegnalnej inspiruje do zagłębiania się w rozumienie i praktykowanie nauk Jezusa oraz zachęca do wiary, miłości, wspólnoty i ufności wobec obietnic Jezusa” (s. 174). Także w tej części pojawia się niewiele przypisów, co wskazuje na duży stopień samodzielności tego opracowania. Warto podkreślić, że po omówieniu teologii wszystkich mów, zamieszczone są syntetyczne konkluzje dotyczące teologicznego przesłania całego fragmentu J 13,33-16,33 (s. 182). Jest to niewątpliwie cenny, dobrze napisany rozdział, w którym Doktorantka wykazuje się nie tylko umiejętnością wyprowadzania właściwych wniosków, ale także ich syntetycznego przedstawienia.

Zakończenie pracy jest poprawnie zaprezentowaną syntezą całej dysertacji. Przypomina w nim metodę i wyznaczony cel swoich wysiłków badawczych, a następnie przedstawia rezultaty, stwierdzając: „Po zakończonych badaniach wydaje się właściwe zastanowić się nad ich wynikami” (s. 183). Słusznie stwierdza, że „tekst J 13,31-16,33 jest mową pożegnalną”, podając przy tym ważne argumenty. W dalszej części wskazuje, że „Badania nad tekstem J 13,31-16,33 oraz wydobyta kompozycja tekstu wykazały, że dzieli się on na pięć mów pożegnalnych, z której każda wprowadza nowy wątek tematyczny, choć są ze sobą ściśle powiązane” (s. 184). Pracę należy oczywiście uznać „za pewien wkład w dziedzinę badań nad literaturą biblijną i metodą retoryki biblijnej”, ale stwierdzenie tego przez samą Doktorantkę jest trochę niezręcznym uprzedzeniem opinii recenzentów.

4. Metodyka i strona formalna rozprawy

Ujmując całościowo warsztat biblijny, pracę oceniam pozytywnie. Konstrukcja pracy jest zasadniczo przejrzysta i logiczna. Przyjętą metodę pracy – metodę retoryczną, Autorka stosuje konsekwentnie, ze swobodą i kompetencją.

Od strony formalnej odnotowano pewne niedoskonałości czy błędy. W „Wykazie skrótów” na str. 5 błędnie rozwinięto skrót „ST” jako Nowy Testament. W „Indeksie wersetów” nie pogrubiono wbrew przyjętej zasadzie tytułu „Pierwszego Listu Jana” i „Apokalipsy św. Jana” (s. 8). Wprawdzie sam indeks pozwala zorientować się w szerokim spektrum cytowanych tekstów biblijnych, ale brak odniesień do numerów stron w pracy, gdzie o tych tekstach jest mowa, czynią ten indeks tylko w niewielkim stopniu użytecznym.

Gdy chodzi o „Bibliografię”, to zasadniczo należy uznać, że studium Pani Anny Białowas jest opracowaniem dobrze udokumentowanym. Zestawienie źródeł i literatury liczy 9 stron i uwzględnia ważne pozycje. W podziale bibliografii na kategorie pojawia się błąd w ich

numeracji. Po numerze V pojawia się bowiem numer VII, a potem już konsekwentnie VIII. Z zestawu bibliograficznego wynika, że Autorka zna dostępną literaturę zarówno w języku polskim, jak i w językach obcych. O ile nie budzi zastrzeżenia zestaw w trzech pierwszych kategoriach, to do literatury podanej w IV-tej kategorii: „Komentarze do ksiąg biblijnych” można mieć pewne zastrzeżenia. I tak, np. *Wprowadzenie do studium Pisma świętego* S. Bazylinskiego (s. 10), czy *A Key to the Book of Psalms* T. Boys’a (s. 10) z pewnością nie są komentarzami, a więc nie mieszczą się w tej kategorii. Na tej samej stronie także publikacja Faustiego, *Rozważaj i głoś...* nie jest naukowym komentarzem i nie powinna znaleźć się w tym miejscu. Natomiast, wśród komentarzy brak pierwszego w języku polskim naukowego komentarza do Ewangelii według św. Jana wydanego w tzw. serii kulowskiej ks. prof. Lecha Stachowiaka z 1975 roku. W tej kategorii nie powinna znaleźć się też *Teologia biblijna* T. Jelonka (s.11), a w kategorii „Opracowania” trudno za literaturę naukową uznać dwie publikacje K. Wonsa (s. 16), których sam tytuł wskazuje na ich pastoralno-duchowy charakter (*Trwać w Jezusie. Rekolekcje ze św. Janem; Piotr i Judasz. Dwie historie i miłosierdzie*). W kategorii „Opracowania encyklopedyczne i leksykograficzne” winny znaleźć się jedynie te pozycje rozumiane całościowo. Natomiast hasła ze słowników (*Duch Święty* G.S. Hendry’ego – s. 16 czy *Poznać* M.J. Leith’a – s. 17) powinny być umieszczone w poprzedniej kategorii.

Rozprawa doktorska Pani Białowas napisana została starannym językiem, choć tu i ówdzie można spotkać także drobne usterki, czasem nawet zabawne. Na przykład w II części pracy pojawia się tłumaczenie J 13,38d o kogucie, który „zawoła” (s. 54).

Na str. 146 w zdaniu „jedność z inną osobą”, zamiast „inna” winno być „inną”. Po stronie 159 pojawia się pusta kartka, a po niej już prawidłowo str. 160.

Te potknięcia czy braki łatwo będzie można skorygować, gdyby praca miała ukazać się drukiem.

5. Wniosek końcowy

Wskazane wyżej pewne niedociągnięcia nie umniejszają wartości naukowej recenzowanej pracy. Dlatego też uważam, że Pani Anna Białowas potwierdziła w swej rozprawie doktorskiej, że opanowała warsztat pracy naukowej, że posiada wystarczającą wiedzę na podjęty temat, że wreszcie umie sprawnie zinterpretować poddany obróbce tekst i trafnie formułować praktyczne wnioski. Doktorantka wykazała się ogromną pracowitością i dobrą znajomością zasad analizy w świetle hebrajskiej retoryki biblijnej. Rozprawa stanowi samodzielne i poważne osiągnięcie naukowe w pełni odpowiadające wymaganiom stawianym rozprawom doktorskim. W ostatecznej ocenie zarówno merytorycznej, jak i formalnej strony rozprawy należy bowiem stwierdzić, że jest to monografia oryginalna, staranna i naukowa. Stawiam więc wniosek o dopuszczenie Pani mgr Anna Białowas do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

p. Ryszard Silona OFM

Poznań, 30.03.2024 r.